

csináltad magadnak, Te és a többi emberek, és így egyedül ti vagytok felelősek mindazért, ami benne történik.

Istennek semmi köze a házakhoz és az órabérekhez, az általad feltalált bombákhoz és drótsövényekhez, semmi köze ahhoz, hogy kapsz-e nyugdíjat vagy sem és hogy meg tudsz-e élni abból a fizetésből, amit a többi emberek adnak Neked az önként magadra vállalt munkáért. Isten bele sem néz a számlakönyveidbe, nem törődik a gépeiddel és talán azt sem tudja, hogy létezik az egyik vízcsepp milliomodik porszemén egy úgynevezett társadalmi rendszer, amit mesterségesen fölépítettél magadnak és amivel most nem vagy megelégedve. Ő a csillagrendszerekkel és az ibolyák gyökerével törődik csupán."

"Ha rosszul mennek tehát a dolgaid, ne csodálkozz. És főleg ne igyekezz Istenre hárítani a ballépésnek felelősségét. Szabad kezet kértél, s Ő, amennyire lehetett, szabad kezet adott. A lerombolt házakért, a drágaságért, a feketepiacért, a szénhiányért s azért, hogy pénz nélkül maradtál és vakarod a fejed: Ő igazán nem tehet. Talán nem is tud ezekről. Nem kíváncsi, hogy az Ő rendjén kívül, a sok milliárd vízcsepp közül az egyikben egy izgága kis moszatocska a maga önteltségéből mire végezte. Neki a hóvirágokra van gondja, meg a madarakra. A csillagokra és a fákra. Meg arra, hogy szüless és meghalj. És hogy a gyomrod - feltéve, ha mértéktelenségemben el nem rontottad - megeméssze az ételt, amit adsz neki. Nem felelős, ha a szíved idő előtt megunja pumpálni a véredet, mert hanyagul és könnyelműen elrontottad felesleges izgalmakkal, amiket a magad bosszantására sikerrel kiagyaltál. Egyáltalán: az Istennek hagyj békét saját világgoddal kapcsolatban. Nem várhatod, hogy Ő menjen hozzád, ha magad voltál az, aki fölényes emberi elmédre hivatkozva hátat fordítottál Neki. Te kell fölkeresd Őt, ha vissza akarsz Hozzá térni."

Közlésre bocsátom a gróf Wass Alberttől kapott leveleket.

Előzőleg néhány szóban felidézem azokat az emlékeket, amelyek eredményezték a velem való levelezésemet. Ezért megállítom az időt, visszamegyek a múltba és egy kellemesen eltöltött táborozás egyik rendezvényére emlékszem: ez a táborozás második napján gyújtott tábortűz volt.

Az 1942/43-as tanév tavaszi vakációjának első hetét a Kolozsvárhoz tartozó Lombi-tetőn szervezett táborban töltöttem. A tavasz abban az évben korán ébredt. Bokrok alján a sok májvirág csalogatott, hogy csokorba kössük, a gyümölcsfák lombkoronáit pedig gazdag termést ígérő virágok borították.

A tábortűz második napján kiránduláson vettünk részt, ismerkedtünk a táborunkból jól látszó Kolozsvárral, a kirándulás tájékozási versennyel fejeződött be. Az este közeledtével mindegyik őr feladatként kapta, hogy fát gyűjtsön a tábortűz megrendezéséhez. Magam elé képelem most is az erdőben amfiteátrumszerűen kialakított helyet, ahová a fát kellett hordanunk. S mire leszállt az est, az örök elfoglalták helyüket. Nemsokára a tábortűz lángjai magasra csaptak. A cserkészindulótól visszhangzott az erdő: "...amerre járunk, megterem a győzelem, a győzelem!" Ez volt az első tábortűz a számomra. Ilyen emléket hagyó eseményben eddig nem vettem részt. Gyermeeki csodálkozás árasztott el, amikor gróf Wass Albert érkezését jelentették be. Nagy tapsvihár tört ki. De még nagyobb tapsvihár köszöntötte előadásának megkezdését.

Kedves emlék maradt számomra előadásának az a része, amikor a természetről beszélt. Az akkor még gazdag növény- és állatvilágot tárta elénk. Felhívta figyelmünket, hogy védjük csodás tájaink élővilágát. Később érlelődött meg bennem, hogy látóemberként hívta fel figyelmünket. A természet iránti szeretete és az érte való aggodás elkísért egész biológiatanári tevékenységem során. Amikor aztán lehetőség adódott és megtudtam a címét,

levelet írtam neki. Válaszlevelei bíztattak, jelezték, hogy helyes úton jártam és járok a már létesített állattani múzeumot illetően és a tervbe vett egyházi múzeum létesítését illetően is. Értékeltem segíteni akaró szándékát. De megelégedtem csak ennyivel is, mert tudomásomra jutott, hogy *Rontóember* akadályozta meg segítő szándékában.

Közlésre adom a nékem küldött leveleit azzal a céllal, hogy aki olvassa, lássa, milyen gondolatokat ébresztettek benne az általam írott levelek, ismerje meg életének egyes epizódjait, mindennapi gondjait, amelyek foglalkoztatták a soha viszont nem látott szülőföld íróját.

Bizonyára mindenki elgondolkodik azon, amikor a mindig hazafelé néző Wass Albert a hazatéréséről írt nekem: "...Aztán, ha befejeztem ezt az életet, ami most már hamarosan bekövetkezik, szelek szárnyán, csillag-ösvényen hazatérek újra a czegei tó partjára, s ott maradok kísértet formájában, míg csak világ a világ." Hazatért. Szomorú, hogy csak így térhetett haza.

E kedves emlék felidézése és a levelek közlése legyen tisztességadás az erdélyi Mezőség nagy írójának, aki az olvasók tízezreinek szívében talált otthonra. A továbbiakban beszéljenek levelei.

Ördögösfüzes, 2000. január 2.
Lapohos András ny. tanár

1993. júl. 11.

Kedves jó Lapohos András!

Levelét köszönöm. Jól esik hírt kapni hajdani otthonunk vidékéről, különösen, ha jó hír. Ez pedig jó hír volt, mert arról tanúskodik, hogy megmaradt a jövő csírája. Fölöttem bizony eltelt már az idő. A nyolcvanhatot taposom s ha Isten megsegít, nem leszek már itt sokáig. Egészségem megomlott, írni is csak nagyon nehezen tudok, de az vigasztal, hogy élek tovább fiaimban és könyveimben. Öt fiam van, egyik tábornok az amerikai hadseregben, másik a kormány tanácsadója keleteurópai kérdésekben (ez évente kétszer-háromszor Erdélybe is átjár hivatalos ügyekben). Megadom a címét, hogyha arra jár megint, keresse föl. 27 könyvem jelent meg magyarul, angolul, spanyolul és németül. Erdélyről szól majdnem valamennyi. Munkámat tehát befejeztem, ideje, hogy odébb álljak. Nem jó megöregedni és még rosszabb nyomoréknak lenni.

Ördögösfüzesről sok szép emlékem van. Vadászni is jártam arra. A hajdani pap, neve sajnós, nem jut már eszembe, iskolatársam volt a kolozsvári ref. kollégiumban. Szívből örvendek a múzeumnak. Nagyon nagy szükség van erre. Úgy a tűzliliomot, mint a zergeboglárt jól ismerem. Nagypám legelőjének sarkában, Mező Záhon (*sic!* - *a szerk.*), amit soha föl nem szántottak, volt még egy fél holdnyi "Bozsor-rózsa" is. Isten tudja, van-e még. Gyökerét még őseink hozták magukkal, sumérföldről.

Megbeszéltem fiammal, hogy keresse föl, amikor arra jár. Szeretnék néhány száz dollárt küldeni a múzeum számára.

Orvosom kívánságára abba kell hagynom a levelet. Áldja meg, segítse meg a Jóisten!

További jó munkát kívánva üdvözli
Wass Albert

1993. aug. 14.

Kedves András barátom!

Köszönöm a fényképeket, a jókívánságokat és a zergeboglár-magvakat. A múzeummal

kapcsolatban: András fiam gyakorta utazik Erdélybe hivatalos ügyekben (ő a német kormány közgazdasági megbízottja Románia és Magyarország felé). Őt kértem meg, hogy keresse föl és biztosítson valami anyagi lehetőséget. A virágmagvakkal próbálkozni fogok. Azonban attól félek, hogy az itteni szubtrópusi éghajlat nem lesz megfelelő.

A jókívánság rám fér: újra megütött a guta, kezem kissé bénult újra. Hiába, a 86 évet érzem már.

Szeretettel
Wass Albert

Aston, 1995. május 30.

Kedves András Öcsém!

Hálás szível köszönöm úgy a levelet, mint a fényképet. Szép régi emlékeket ébresztett bennem a "tisztás". Előbbi leveledben küldtél egy térképet is, megkeresve azon a kérdéses tisztást. Majdnem biztos vagyok abban, hogy sátrat vertem azon a tisztáson is, nyár derekán, amikor őzbakra vadásztam ott.

Bizony ma már én sem vadászok többé. Kivénült a legény! Bár immár több mint hetven éve kopogok az írógépen, bizony mellé-mellé ütök a betűknek. Hiába, a nyolcvanhetediket taposom s volt múltamban sok olyan esztendő, ami tízszeresen számít, mint például amit a Hitler börtönében töltöttem, ahol azzal szórakoztak, hogy "vallatás" ürügye alatt jobb kezem ujjait tördelték sorba, vagy amikor kiküldtek a Pripjet (*sic! - nyilván Pripjaty-mocsár - a szerk.*) mocsaraiba mint huszártisztet s csak az ukránoknak köszönhetem, hogy életben maradtam.

Mindez a sok "élmény" nyomot hagyott azonban s most már jóformán írni is csak nehezen tudok. Utolsó könyvemet, életrajzomat, aminek VOLTAM lesz a neve, már "tollba mondom", ami lassan és döcögösen halad.

Lám, eltelt az idő a vénember fölött. Hívnak, hogy menjek el Magyarországra s keressem föl Erdélyt is. De nem megyek. Meg akarom őrizni emlékeimet, úgy ahogy megéltem azokat s látni a változott világot nem lenne jó. Barátaim sem élnek többé: Tamási Áron, Reményik Sándor, Dsida Jenő és a többiek régen eltávoztak.

Ma már ez a tavakkal, mocsarakkal, szarvasokkal, medvékkel és aligátorokkal megrakott "Ocala National Forest" ahol élek: ez az otthonom. Aztán, ha befejeztem ezt az életet, ami most már hamarosan bekövetkezik, "szelek szárnyán, csillag-ösvényen hazatérek újra a czegei tó partjára s ott maradok kísértet formájában, míg csak világ a világ. "

Tartson meg Benneteket a Jóisten, Öcsém!

Szeretettel köszönt a Vénember:
Albert bátyád

1995. augusztus 8.

Kedves András Öcsém!

Nocsak újra föladtam a Funtineli Boszorkányt, most talán mégis megérkezik. Az Erdélybe küldött könyveimmel ez bizony sokszor megesett már. Sajnos az okát is tudom. De lássuk, most talán átcsúszik. Az egyházi múzeum szép elgondolás, megpróbálok itt fölébreszteni néhány magyart. Talán összeszedünk erre a célra egy kis pénzmagot.

Az idő bizony egyre súlyosabban nehezedik reám. Az írás is már nehezen halad. Melléütök a betűknek. Nem jó megöregedni. További jó munkát kívánok és igyekezni fogok fölébreszteni néhány telt-zsebű magyart az "egyházi múzeum" céljára.

További jó munkát kívánva küldöm üdvözetemet.
Wass Albert

1995. november 2.

Kedves Öcsém - örömmel vettem leveledet és a küldött fényképet. András fiamnak írtam újra és címedet is megírtam újra. Az ő címe:

Sandmoor Weg 41. 2000 HAMBURG 56. Rendszerint azonban nincs otthon, mert nagyon elfoglalt ember. Tanít az egyetemen és ugyanakkor a német kormány gazdasági megbízottja, úgy Magyarország, mint Románia felé.

Ami engem illet: bizony vénülök ügyesen, itt az őserdőben, ahol élek. Egyetlen szomszédaim a rókák, farkasok, vaddisznók, szarvasok és párducok, na meg a tó aligátorai. Állami erdő, amiből csak hat hold az enyém, de a többi 450.000 valójában szintén az enyém, mert csak én élek itt, egyedül, veres kutyámmal, kinek Pajtás a neve és 17 éves. Vadászkutya - de már egyikünk se vadászik többé, csak ha a "szükség úgy hozza". Mint pl. tegnap: egy farkas meg akarta fogni fekete macskánkat, felkergette egy fára és meg kellett lőjem, hogy megmentődjek tőle, máskülönben visszatért volna a macskáért.

Egy másik "ellenségünk" pedig egy 5 méteres aligátor, amelyik a kutyát szeretné megenni s bár aligátorra tilalom van, előbb-utóbb meg kell szabaduljak ettől is, Pajtás érdekében. Szerencsére, ha meglövöm aláüllyed a vízbe és a halak megeszik.

Hát így élek itt, az őserdőben, egy öreg Ford kocsival, amelyik időnként bedöcög velem a városba, bevásárolni.

Az egyházi múzeumról beszéltem többekkel is és remélhetőleg küldenek anyagi segítségem hozzá!

Minden jót kívánva barátsággal köszönt:

Albert bátyád

1996 jan. 10.

Kedves jó András öcsém !

Nocsak, bizony jó ideje nem tudtam hírt adni magamról. A kilencvenes évek árnyékában megnehezedik az ember keze, lelassul az emberben az élet s ilyenkor a család megriad, mintha csak farkast látott volna a birkanyáj körül s beteszi a vénembert abba a kórháznak nevezett intézménybe, ahol tanult emberek a múlandóság okaival foglalkoznak. Innen kiszabadulva nyomban hozzá láttam ügyeim rendezéséhez s ezek között is elsősorban a füzesi múzeum elhanyagolt kérdéséhez. Ezt a fontos ügyet ma átadtam további gondozás céljából öt felnőtt fiamnak. Nevük és címük itt van: 1./ Vid /Wass de Czege/ 2217 Mulberry Road, SALEM, VA. 24153. Ő még jól beszél magyarul, 60 éves, ismeri Erdélyt.

2./ Huba /General Wass de Czege/ 54 éves, amerikai tábornok. Derék ember, de nagyon elfoglalt. 3./ Miklós, komputer specialista. 4./ Géza, magyar a felesége, tehát levelezni lehet vele is, három floridai vármegye "természetvédelmi felügyelője". Címe: POB 537, Cape Coral, Fl. 33910. 5./ Endre /Wass van Czege/ Németországban maradt, jól tud magyarul, felesége erdélyi leány, Hamburgban egyetemi tanár, olykor a német kormány átküldi Romániába is, mint közgazdasági szakértőt. Új címét nem tudom, de Vid fiam meg tudja írni. Megbízta, hogy legközelebbi útja alkalmából keressen föl Füzesen.

Ezek a fiúk többet segíthetnek a múzeum dolgában, mint én. Kívánok tehát további jó munkát, sikert a múzeummal kapcsolatban és békességet az életedben, Öcsém.

Áldjon meg a Jóisten!
Szeretettel *Albert bátyád*

1996. március 11.

Kedves jó András Öcsém !

Az egészségem nem a legjobb, az igaz, de nagyobb baj az öregség. Mikor muszka földön

akna robbant gépkocsim alatt, sajnos embereim egy német hadi-kórházba vittek, ahol azt mondták rólam, hogy "protoplazme megrázkódtatásom" (sic! - a szerk.) s mikor megkérdeztem mi baj jár ezzel, azt felelték közönyösen: "hát előbb-utóbb megbolondulok, s aligha érem meg az ötven esztendő." Hát 88-at megértem s a bolondulás se következett még be, de egyéb, kisebb bajok kezdenek már háborgatni. De azért nem kell megijedni: akire szüksége van még a Jóistennek, az nem pusztul el hamar s nekem még van elintézni valóm ezen a földön. Egyike ezeknek a füzesi múzeum. Fiaimnak már megadtam a címedet s valamelyikük fölkeres hamarosan. De ennél többre is készülök.

Először is: szükségem van egy rövid történelemre is. Ördögös Füzes történelmére. Még Nagypámtól hallottam jó-régen, hogy a község 1200 éves magyar település, akárcsak Szék. Erre vall a népviselet is: kék zeke, fehér harisnya. A honfoglaló magyarok egyik lovas alakulatának volt ez az egyenruhája. Szeretnék azonban történelmi részleteket is megtudni, ha módod van erre.

Másik fontos kérdés: milyen formában lehet a segítséget eljuttatni oda anélkül, hogy nehézséget okozna? Erre is felelj meg. A többit mi elvégezzük itt.

Szeretettel köszönt:

Albert bátyád

U.i. Legkisebb fiam, aki német földön maradt az /anyjával/ a német állam "gazdasági és kereskedelmi megbízottja" Románia felé és évente többször utazik oda, hivatalosan. Felesége is Erdélyből való. Személyesen fog felkeresni.

Csiki Endre **az elfelejtett magyarörmény zeneszerző**

Az erdélyi örménymagyarok zenei szerepének tárgyilagos fölmérését szeretném elősegíteni tanulmányaimmal. Elsőként *Visky János* kolozsvári születésű zeneszerző erdélyi éveit tártam föl egy 120 oldalas írásban.

Csiki Endrével 1975 óta foglalkozom és eddig mintegy 120 oldalas gépelt kéziratban foglaltam össze kutatásom eredményét.

Kezdetől észleltem a téma kivételes nehézségeit. Elsősorban Csiki zárkózott, szerény volta, de a szemtanúk elhunytá, a vidéki sajtó hiányos megjelenése vagy fellelhetősége, a két világháború és a politikai változások, melyek szétzilálták a korábban patriarchális légkörű erdélyi városokban a kutató számára a folytonosság biztató lehetőségét - mindezek nap-nap után akadályoztak munkámban.

Az erdélyi magyar zene-történelem kutatás érthetetlen mulasztása többek között a Csiki Endre elhunytá utáni időszak kihagyása. Szemtanúk, barátok, tanítványok, műveinek előadói, vagy kéziratának őrzői sorban tűntek el az élők sorából, magukkal vivén Csiki Endre életének, műveinek nyomait, mozzanatait.

A több gyermekes családba született Endre a kolozsvári római katolikus elemi iskolát 1895-1898, az ugyancsak római katolikus főgimnáziumot 1898-1906 között látogatta, ott is érettségizett. Tanulmányi eredményei közepesek voltak, kivéve a számtant, melyből szintiszta 1. osztályzatot kapott egész gimnáziumi éve során. Érdekes, hogy a műénekkarban /ahogy nevezték az értesítőben/ - nem szerepel. A helybeli zenekonzervatóriumban 1898/99-ben *Ruzicska Ilona* zongoratanítványa - nála magatartás 1, szorgalom és előmenetel 2, zeneelmélet 3 érdemjegyekkel szerepel. Majd 1899-1901 között, két éven át *Farkas Ödönnél* tanul zongorázni, itt mindkét évben viselkedés és zeneelméletből 1, szorgalom és előmenetelből pedig 3-as osztályzattal zárták tanulmányait. Ezután innen kimarad és saját